

Prezențe ale elementului slav în limba română

Oana Magdalena CENAC

Începutul mileniului I d.Hr. marchează amplul fenomen de migrație a popoarelor dinspre Orient spre Occident. Ultimii veniți sunt *slavii* care se deplasează în ramuri masive spre apus, ajungând până la Vistula și Oder, spre nord până la Marea Baltică și spre sud până la Peninsula Balcanică.

Pe teritoriul Daciei, primele grupuri de slavi apar încă din sec.VI-lea. Numele lor etnic este de *slavini*. Aceștia s-au îndreptat spre sud în două direcții principale: pe la est de Carpați și pe Valea Tisei, prin atacuri repetate, în cursul sec.al VI-lea, asupra graniței Imperiului Roman, fixată pe Dunăre și Sava, sclavinii reușesc să o desființeze și se stabilesc în nordul Peninsulei Balcanice.

În deceniile șapte-opt ale secolului al VII-lea, slavilor sudici li se alătură bulgarii, popor de neam turcic, împreună cu care formează primul stat slavo-bulgar (681-1018). Populația străromânească a simțit efectele diferite ale acestui eveniment politico-demografic complex. Astfel: la nordul Dunării, sclavinii rămași erau în minoritate față de localnicii printre care s-au așezat, ei fiind asimilați în urma unui lung proces de bilingvism care s-a încheiat, probabil, în jurul sec. al IX-lea; la sudul Dunării, unde slavii erau mai numeroși, au asimilat mai întâi pe proto-bulgari și parțial, până în sec. al XII-lea, întreaga populație străromânească găsită acolo; o altă parte a străromânilor sudici a fost dislocată spre sud, în regiunile muntoase ale Imperiului Bizantin, unde sunt semnalati spre anul 976 sub numele de *vlahi*; aceștia sunt strămoșii aromânilor și meglenoromânilor.

Ca o concuzie a celor semnalate, se poate afirma faptul că slavii au determinat o nouă epocă în dezvoltarea poporului român și a limbii române, prin aceea că i-au despărțit pe românii ce alcătuiau până atunci un singur trunchi, în mai multe ramuri.

În privința datării începutului relațiilor lingvistice slavo-române vechi, părerile lingviștilor par să fie diferite. Astfel, Ov.Densusianu e de părere că limba română s-a format din limba latină sub influența limbii slave vechi. Practic, în procesul de formare a limbii române, contribuția slavă a reprezentat un factor decisiv, multe din elementele slave pătrunzând în sec.al V-lea , al VI-lea și al VII-lea: „Într-adevăr, numai din momentul pătrunderii slavilor, romanica balcanică a devenit limba română, așa cum ni se prezintă ea astăzi. Până atunci, graiul care rezultase din latina transplantată pe cele două maluri ale Dunării nu putea fi considerat decât o variantă dialectală, ca să zicem așa, a italienei (...) majoritatea elementelor slave au pătruns în română în sec.al V-lea, al VI-lea și al VII-lea.”¹

Gh. Ivănescu pare să nu accepte teza formulată de Densusianu, de vreme ce „(...) specificul limbii române s-a format, în parte, înainte de influența slavă, care a început pe la jumătatea sec.al VII-lea, imediat după așezarea slavilor în Peninsula

¹ O. Densusianu, *HLR I*, București, 1997, p. 240-241.

Balcanică. Așadar, nu suprastratul slav, ci substratul traco-dac a transformat latina populară în română”².

În capitolul *Slavii*, S. Pușcariu afirma: „Dintre toate popoarele înlocuitoare, slavii au exercitat asupra noastră cea mai masivă și mai îndelungată influență. Vocabularul nostru e atât de împănat cu împrumuturi slave încât din pricina lor, limba română se deosebește mult de celelalte limbi neolatine.”³

Fiind adeptul teoriei că influența slavă a început în limba română, în sec. al VII-lea și al VIII-lea, Al. Rosetti e de părere că fonetismul împrumuturilor românești s-a îmbogățit permanent, „(...) astfel încât pronunțarea cuvintelor a fost în tot timpul readaptată la pronunțarea curentă”⁴. În același timp, Rosetti susține că „influența slavă asupra limbii române constituie un caz de superstrat: limba noilor veniți (slavii) se suprapune peste limba populației existente; noii veniți învață limba populației existente. (...) Slavii au învățat românește pentru că limba română participă la prestigiul civilizației romane, la rolul economic precumpănit al populației romanice”⁵.

Înțelegem așadar că, atunci când elementele slave au pătruns în limba română, aceasta era deja formată ca limbă. Legile fonetice care individualizează limba, detașându-o de celelalte limbi romanice, nu au acționat asupra împrumuturilor din slavă. Astfel, transformarea lui *a* accentuat în poziție nazală în *ă(i)*:

- Lat. *lana* > rom. *lână*;
- lat. *campus* > rom. *câmp*;

nu a afectat împrumuturile slave: *hrană, blană, rană* < din sl.: *hrana, blana, rana*;

transformarea lui *l* intervocal în *r* :

- lat. *solem* > rom. *soare*, iar *milă, pilă, silă* < din sl. : *mila, pila, sila*.

transformare lui *bl* în *ur* și *greblă, blană* < din sl.: *grebla, blana*.

transformarea grupurilor *cl, gl* în *cl', gl'* > dr. *K', g'* iar *clopot, glumă* < *Klopotă, gluma*.

transformarea lui *t, d, s* urmați de *iot*, în *ț, z, ș* iar *ocroti, gradina, sita* < sl. *okrotiti, gradina, sita*.

Limba română prezintă mai multe straturi lexicale de origine slavă ce au pătruns în diverse epoci și din diferite limbi și dialecte slave, atât pe cale orală cât și prin intermediul limbii scrise.

A. Împrumuturile intrate în limbă pe *cale orală* sunt de natură populară și se împart în două categorii:

- *împrumuturi slave vechi* intrate în limbă în perioada românei comune, în epoca bilingvismului slavo-român, când slavii, pierzându-și limba, lasă în limba românilor o serie de cuvinte.

Prin *slavă veche* se înțelege limba strămoșilor slavi ai poporului bulgar actual și al celui macedonean, numită și *bulgara veche*. Elemente slave vechi din limba română

² George Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, p. 195.

³ S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, p. 277.

⁴ Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini până la începutul sec. al XVIII-lea*, București, 1968, p. 288.

⁵ *Idem* p. 192, 291.

au caracteristicile limbii bulgare din grupul de sud-est și s-au răspândit în limba română între sec. al IX-lea și al XII-lea. Criteriul fonetic este cel care ne ajută să putem delimita acest strat vechi de împrumuturile slave din limba română. Astfel, particularitățile fonetice caracteristice limbii bulgare vechi prezente în împrumuturile slave din română sunt:

a) vocala nazală *o* are o dublă reflectare în limba română:

un / um : *scump* < *sl. skopŭ*; *munca* < *sl. moka*

în / îm : *crâng* < *krogŭ*; *osândi* < *osoditi*

b) grupurile consonantice din slava comună *tj*, *dj*, *kt'* au devenit în bulgara veche *št*, *jd* care apar în împrumuturile românești: *grajd* < *sl. groždi*, *peșteră* < *peštera*.

c) transformarea lui *ea* < *ě* : *deal* < *sl. dělŭ*; *nevasta* < *sl. nevěsta*;

d) *e* reprezintă un *ier* moale în poziții forte: *oțet* < *ocitŭ*

Cele mai multe împrumuturi slave sunt substantive, urmează apoi verbe (mare parte dintre ele s-au încadrat la conjugarea a-IV-a), adjective (în număr redus) iar adverbele și interjecțiile sunt foarte puține.

Exemplu:

verbe: *trudi* < *truditi*; *plăti* < *platiti*; *dobîndi* < *dobodo*; *grăi* < *grajiti*; *dărui* < *darovati*;

substantive: *brazdă* < *brazda*; *suliță* < *sulica*; *prisacă* < *praseka* ;
babă < *baba*; *război* < *razboj*; *vrabie* < *vrabij*; *rață* < *rěca*; *ulei* <

olej ; *icre* < *ikra*; *nădragi* < *nadragy*; *poală* < *pola* *ogradă* < *ograda*;
otravă < *otrava*; *tină* < *tina*; *undiță* < *odica* *taină* < *tajna*

adjective: *groază* < *groza*; *veselie* < *veselije*; *pizma* < *pizma*;
viteaz < *vitezi*; *sărac* < *sirakŭ*

• Împrumuturile provenite din limbi slave învecinate sunt posterioare separării dialectelor limbii române, provenite din limbile slave învecinate. Astfel, cuvintele de tip bulgar sunt răspândite doar în partea sudică a țării (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sudul Moldovei, sudul Transilvaniei și estul Banatului). Iată câteva exemple de împrumuturi bulgărești: *islaz*, *cobiliță*, *clacă*, *tigvă*, *a risipi*, *cireadă*, *a prăși* etc.

Cuvintele de origine ucraineană sunt răspândite în Bucovina, Moldova, Maramureș și partea de nord-est a Transilvaniei; acestea au pătruns în limba română începând cu sec. al XII-lea.

Ex: *ciubote*, *buhai*, *hulub*, *strună*, *scripcă*, *suman*.

Cuvintele de origine sârbo-croată au pătruns, în urma contactului dintre români și sârbi, în zona Banatului, Crișanei și sud-vestul Transilvaniei.

Ex: *lopațița* < *omoplat*; *doichina* < *doică*; *babița* < *moașă*; *mârc* < *cafeniu*; *a milui* < *a mângâia*

Evoluția semantică a împrumuturilor vechi slave pe teren românesc permit împărțirea lor în trei categorii:

a) cuvinte monosemantice în slava veche care și-au păstrat sensul și în limba română; exemplu: *gleznă*, *copită*, *crap*, *gîscă*, *hrean*, *mac*, *ștevie*, *răchită*, *deal*, *coasă*, *sanie*, *plug*, *coteț*, *căli*, *prăji*, etc.

b) cuvinte slave polisemantice pătrunse în limba română:

1. cu un singur sens special; exemplu : *deal* – „ridicătură de pământ mai mică decât muntele”,(cf. v. sl. *dělŭ 'parte'*, bg. *djal*, 1.parte; 2. culme [ceea ce împarte terenul])
2. cu mai multe sensuri; exemplu: dr. *nevastă*, ar., megl. *niveastă*: *mireasă*; *femeie măritată de curînd*; *soție tînără*; *femeie*; *dr.,ar. gol: (despre oameni) dezbrăcat*; *deșert*; *neînsoțit de altceva*;

3. cuvinte cu sensuri noi în limba română:

3.1 care și-au lărgit înțelesul; exemplu: *chisăliță*, *chiselită*: fiertură de fructe; fiertură de știr; borș făcut din tărîțe; diferă de bg. *kiselice*(*kisel* = acru + sufixul *-ica*): prune, mere sau pere sălbatice; fructe verzi și acre; fiertură acră de fructe (reg.) ștevie.

3.2 apariția unor sensuri noi în română a fost însoțită de pierderea completă a celor vechi ;

Ex: *modrŭ* = *inteligent*, *înțelept*, *priceput*; *cuminte*, *liniștit* (în *bulgară*); ulterior sensul a evoluat la „*mulțumit*, *satisfăcut*; *care are încredere exagerată în calitățile proprii*; *orgolios*, *trufaș*”; pe de altă parte, sensul cuvintelor evoluează și în sens pozitiv la *frumos*, *minunat*;

Pătrunzând în limba română, unele cuvinte slave și-au schimbat sensul primar.

Ex. *zapadu* „cădere” = *zăpadă* “omăt, nea”; *bezakonije* „fărădelege, in Justiție” = dr. *bazaconie*, „bizarerie, ciudățenie”; *burja* „furtună” = dr. *bușă* „ploaie fină, ceață”

Influența slavă s-a manifestat și prin calcuri lingvistice cum ar fi: *carte* sens inițial „scrisoare”; sfera semantică s-a îmbogățit cu sensul de „operă literară scrisă”, după sl. *kniga*, care avea ambele sensuri; *lume* „luminare, univers” după sl. svētŭ „lumină” și „lume”; *vită* „animal” (din lat. *vita* „viață”), după sl. *zivotŭ* „viață” și „animal”; *întuneric* „zece mii”, „mulțime”, după sl. *tŭma* „întuneric” și „zece mii”;

Limba română are o serie de afixe de origine slavă care au pătruns în limba română odată cu împrumuturile respective.

Ex: *-aci*: *stângaci*, *trăgaci*; *-eală*: *socoteală*, *îndrăzneală*; *-eț* : *îndrăzneț*; *-iș* : *pietriș*; *-iște*: *porumbiște*; *-iță*: *porumbiță*; *-iv* : *uscățiv*; *-nic* : *trainic*, *spornic*;

Dintre prefixele de origine slavă se pot aminti:

ne-: *neliniștit*; *pre-*: *preda*, *prelucra*; *răs-*(*răz-*): *război*, *răzgândi*, *răsturna*;

B. Împrumuturi prin intermediul limbii scrise:

Slavona, cea care continuă slava veche, este limba de cultură care cunoaște mai multe variante între care și slavona românească, care este cel mai bine reprezentată în sec.al XIV-lea și al XVI-lea.

Epoca influenței slavone cuprinde sec al XIV-lea – al XV-lea, când scrierea în slavonă este dominantă (alături de latină, folosită parțial în Moldova și Țara Românească) și durează pînă în sec al XVI-lea și al XVII-lea, când slavona este înlocuită treptat și definitiv de limba română. În această perioadă, cele mai multe traduceri, mai ales religioase dar și de texte juridice, istorice, beletristice se fac din

originale scrise în slavonă. În stabilirea slavonismelor din limba română se pot lua ca bază următoarele criterii:

a) criteriul semantic-semasiologic - sensul cuvintelor respective, apartenența la anumite sfere ale vocabularului, precum și apartenența la anumite stiluri, coloratura stilistică;

b) criteriul fonetic - anumite trăsături fonetice: păstrarea lui *h* în interiorul și la sfârșitul cuvântului: *duh, văzduh*;

c) criteriul apariției textelor - anumite cuvinte în traduceri din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea.

În ceea ce privește lexicul de origine slavonă în limba română, poate fi ilustrat cu câteva exemple: *duh, rai, diavol, iad, sfânt, stareț, hram, mânăstire, potop, icoană, cădelniță, prescură, sfeștanie, prohod, blagovestie*.

Influența slavă a lăsat urme și în *toponimie* și *antroponimie* ;

Ex: *Bistrița* „râul repede”; *Dâmbovița* „valea cu stejari”; *Ilfov* „râul arinilor”; *Ialomița* „valea neroditoare”; *Prahova* „valea cu pulberi”; *Câmpina* „mărăciniș”; *Cozia* „râul caprei”; *Predeal* „hotar”; *Bran* „fortăreață”; *Doftana* „valea cu păcură”; *Râmnic* „râu bogat în pește”, etc.

Dintre *antroponimele* de origine slavă cu largă circulație în limba română, pot fi amintite: *Bogdan, Bran, Cârstea, Dan, Dediu, Dragomir, Ganea, Ivan, Manea, Mircea, Moga, Neagu, Preda, Radu, Stan, Stoica, Vlad, Vlaicu*.

Ca o concluzie, se poate spune că influența slavă a modificat fizionomia lexicală a limbii române fără să-i altereze esența de origine latină. Împrumuturile de origine slavă au intrat în tiparele latinești preexistente, moștenite din latină și care erau definitiv constituite la momentul în care a început să se manifeste această influență. Este foarte cunoscut exemplul dat de Al. Rosetti, care a ales patru cuvinte de origine slavă (*a iubi, prieten, scump, drag*) cu care a alcătuit o propoziție, „*Iubesc pe prietenii mei dragi*”. Aparent, propoziția conține exclusiv elemente slave, dar, de fapt, slave sunt numai rădăcinile cuvintelor în timp ce elementele gramaticale folosite pentru alcătuirea propoziției sunt exclusiv latinești : suf. gramatical *-esc* < lat. *esco*; prep. *pe* < lat. *per*; art. *-i* < lat. *illi*; adj.pos. *mei* (pluralul lui *meu* < lat. *meus*, desinența *-i* a adj., moștenită din latină: bani)

În felul acesta, A. Rosetti reușește să demonstreze latinitatea limbii române și concluzionează că aceasta este un idiom romanic sau neolatin, care a suferit o serie de influențe străine în cadrul cărora cea slavă ocupă un loc fundamental.

Bibliografie

Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, București, 1997.

Hristea, Theodor (coord.), *Sinteze de limba română*, București, 1984.

Ivănescu, George, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.

Mihăilă, George, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii române*, București, 1973.

Petrovici, Emil, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970.

Pușcariu, Sextil, *Limba română, I: Privire generală*, București, 1940.

Rosetti, Al., *Istoria limbii române. De la origini până la începutul sec. al XVIII-lea*, București, 1968.

On the Slavonic Elements in the Romanian Language

The study of the Slavonic element from the Romanian language is very important in order to understand the development of our language and to discover its genuine structure.

Although Romanian is a Latin language, along centuries it was influenced by different languages and cultures among which the Slavonic elements played a major role. In this paper we shall focus on several aspects concerning the historical conditions which generated the contact with the Slavonic elements and the manner in which these elements are reflected in the present Romanian language vocabulary.

*Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
România*